

KUR'ÂN'A GÖRE ALLAH YOLUNDAN ALIKOYMA

(es-SADD 'AN SEBİLİLLAH)*

According to Qur'an Avert People From The Way of Allah

(As-Sadd 'An Sabîlillah)

İbrahim YILDIZ**

Özet

Tarih her daim hak ile bätîlın mücadelesine tanıklık etmiştir. Bu mücadelede hak tarafını peygamberler ve onlara iman edenler; bätîl tarafını ise vahye karşı çıkan şeytan, inkârcılar ve özellikle inkârcı toplumların önde gelen eşraf tabakası oluşturmuştur. Peygamberler Allah'tan aldıkları mesajları, deliller ve mucizeler eşliğinde, en güzel metotlar ile insanlara aktarırlarken, bätîlın yandaşları bu kutlu mesajı kabul etmedikleri gibi onun insanlara ulaşmasına da engel olmaya çalışmışlar ve bu amaçlarına ulaşabilmek için her türlü yola başvurmaktan da çekinmemişlerdir. Kur'ân'da inkârcıların gerek insanların vahye tâbi olmalarını gerekse vahye tâbi olanların dinlerini yaşamalarını engellemeye çalıştıkları haber verilmektedir. Bu çabaların dün olduğu gibi bugün de büyük bir hırsla devam ettiği görülmektedir. Bu açıdan Müslümanların karşı tedbirler alabilmeleri için inkârcılar tarafından kullanılan engelleme metotlarını bilmeleri gerekmektedir. Kur'ân, inkârcıların saldırılarına karşı Müslümanların dirençlerini arttırmak için geçmiş peygamberlerin ve ümmetlerinin karşılaştıkları zorlukları hatırlatmakta, inkârcıların bu tutumlarının yeni olmadığını ve tüm ümmetlerin aynı imtihandan geçtiklerini haber vermektedir. Ayrıca dünyada inkârcıları bekleyen sonucun ancak hüsrân, âhirette ise şiddetli bir azap olacağını tüm açıklığı ile vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Allah'ın yolu, sebîl, sebîlüllah, engelleme, bätîl.

* Makale Gönderim Tarihi: 01.12.2016- Makale Kabul Tarihi: 27.12.2016

** Doktora Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi, Tefsir Anabilim Dalı, Bursa Kredi Yurtlar Kurumu Müdürlüğü
e-posta: ibrahimbusevi@hotmail.com

Abstract

History has always witnessed the dispute between the truth and the falsehood. In this dispute, the Messengers and those who believe in them are on the side of the truth; and devil encountering the revelation, disbelievers and particularly elites leading of denier societies are on the side of the falsehood. While the prophets conveyed the message that they received from God accompanied with the proofs and miracles with the best methods to people, Supporters of falsehood tried to be hinder its reach to people as they didn't accept this sacred message, and they also did not hesitated to all kinds of ways to reach that goal. In the Qur'an, disbelievers is mentioned that they tried to hinder people believing the revelation and living their religion. It is seen that these efforts continue with a great passion today as it was yesterday. Therefore, the believers need to know preventing methods to take measures against to non-believers. Qur'an remind the difficulties which the prophets and their nations are exposed to increase resistances of the muslims against the attacks of unbelievers. Qur'an explain that all nations before you (nations of Muhammad) passed the same test; and for deniers in this world is a disgrace, and also for them in the Hereafter is a great punishment.

Keywords: The way of Allah, sebîl, sebîlüllah, prevent, falsehood.

Giriş

İnsanoğlu bu dünyaya imtihan edilmek üzere gönderilmiştir. Bu imtihan sahasında ona rehberlik eden peygamberler ve âlimler olduğu gibi onu bu yoldan alıkoymak veya saptırmak için uğraşanlar da vardır. Araştırmamızda Allah yolundan alıkoymak için tarih boyunca inkârcıların kullandığı engelleme metotlarını ve onları bekleyen kötü akıbetleri inceleyeceğiz.

Kur'ân'da sebîl, sırât ve tarîk gibi "yol" manasına gelen kelimelerin önemli bir yekûn tutması, insanın doğumundan ölümüne kadar, gerek zamanda gerekse mekânda yapacağı yolculukta ona yol gösterildiğinin bir işaretidir. İnsan, ölüm gerçeği karşısında¹ dünyada adeta bir misafir gibidir. Hz. Peygamber, "*Benim dünya rahatlığı ile işim yoktur. Ben dünyada bir ağacın altında gölgelenip sonra oradan ayrılıp giden bir yolcu gibiyim.*"² buyurarak bu gerçeği hatırlatmaktadır. Kimin daha güzel amel yapacağıнын sınanması için ölümün ve hayatın yaratıldığı bu dünya hayatında³ Müslümanların hedefi Allah'ın rızasını kazanabilmektir.⁴ Kur'ân'da bu hedefe giden tüm yollara "sebîlüllah / Allah'ın yolu" denilmektedir. Her müminin en önemli meselesi bu yola

¹ Âl-i İmrân, 3/185; el-Enbiyâ, 21/35; el-Ankebût, 29/57.

² Tirmizî, "Zühd", 44; İbn Mâce, "Zühd", 3.

³ Hûd, 11/7, el-Mülk, 67/2.

⁴ Âl-i İmrân, 3/15; el-Mâide, 5/16; et-Tevbe, 9/21.

tâbi olmak ve ondan hiç sapmamak olmalıdır. Gerek peygamberlerin vahyi tebliğleri sırasında, gerekse günümüze kadar onları takip eden müminlerin dini yaşama çabalarında engellemeler sürekli var olagelmıştır. Müslümanların bu engellemelere karşın her daim uyanık kalmaları gerektiğinden Kur'ân, tüm açıklığı ile İslâm'ı ve Müslümanları engelleme gayreti içindeki din düşmanlarını ve onların çabalarını Müslümanlara bildirerek gerekli tedbirleri almaları konusunda kendilerini uyarmıştır. Tüm bunlar, müminleri yollarından alıkoyamadığı gibi bilakis davalarına daha da sıkı sarılmalarını sağlamıştır. Bu ise sadece dünya değil aynı zamanda ahiret saadeti için elzem bir husustur.

1. Sadde Fiilinin Sözlük Anlamı

Sadde fiili, “uzak durdu, yüz çevirdi, geri döndü, imtina etti”⁵ manalarında “sudûd” kökünden lâzım (geçişsiz) olarak kullanılır. Aynı zamanda “uzaklaştırdı, engelledi, döndürdü, alıkoydu, men etti”⁶ manalarında “sadd” kökünden müteaddî (geçişli) olarak da kullanılmaktadır.⁷ Bazı durumlarda her iki kullanım da cümlenin gelişine uygundur ve mana için yoruma gerek duyulmaktadır. Örneğin Muhammed Esed, Nisâ sûresinin 160. âyetine şu manayı vermektedir: “*Böylece, o zaman, Yahudi itikadına mensup olanlar tarafından işlenen zulümden dolayı, (daha önce) tattırduğumuz hayatın bazı nimetlerinden onları yoksun bıraktık; (böyle yaptık), çünkü Allah yolundan her an sapmaktaydılar.*” Esed, Kur'ân'da İsrailoğulları'nın inatçı tabiatlarının sıkça vurgulanması -ve Eski Ahid'de bulunan bu yöndeki birçok delil- karşısında fiilin geçişsiz biçimini tercih ettiğini söyleyerek “sadde” fiilini şöyle izah etmektedir: “Sadde fiili (saptı), hem geçişsiz hem de geçişli olabileceği gibi ondan türetilen “sadd” ismi için de aynı şey geçerlidir. Birinci durumda cümle, “*Allah yolundan sıkça saptıkları için*”; ikinci durumda ise, “*[diğer] birçoğunu Allah yolundan saptırdıkları için*” şeklinde okunur.”⁸ Bu açıdan müfessirler, “*es-sadd 'an sebîlillah*” terkinin tefsirinde bazen birini tercih et-

⁵ Örn. Bkz. en-Nisâ, 4/61.

⁶ Örn. Bkz. el-Kasas, 28/87; el-Fetih, 48/25.

⁷ Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh*, tah. Ahmed Abdülgafûr Attâr, Dârü'l-İlm li'l-melâyîn, Beyrut 1990, II, 495; İsfahânî, Râğıb, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, tah. Muhammed Seyyid Keylânî, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, t.y., s. 275-276; İbn Manzûr, Cemâleddin, *Lisânü'l-'Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut, t.y., III, 245; Kefevî, Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, tah. Adnan Derviş - Muhammed el-Mısırî, Müessesetü'r-Risâle, 3. baskı, Beyrut 1998, s. 28-29.

⁸ Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı, Meal-Tefsir*, çev. Koytak, Cahit – Ertürk, Ahmet, İşaret Yayınları, 5. baskı, İstanbul 2002, s. 177.

miş bazen de her iki manayı da kaydetmişlerdir.⁹ Örneğin Nahl sûresinin 94. âyeti her iki manayı da içerecek şekilde şöyle çevrilebilir: “*Yeminlerinizi aranızda birbirinizi aldatma aracı yapmayın ki ayağınız sapasağlam bastıktan sonra kayabilir. Sonuçta - insanları Allah yolundan alıkoymanız- / -Allah yolundan ayrılmış olmanız- sebebiyle kötülüğün cezasını tadarsınız, âhirette de size pek büyük bir azap olur.*”¹⁰

2. Sebîl ve Sebîlullah Kavramlarının Sözlük ve Terim Anlamları

Sebîl kelimesi, “s-b-l” kökünden türemiş olup *yol, açık ve büyük yol*,¹¹ *kolaylıkla ulaşılabilen yol*,¹² *yolun ortası veya çokça kullanılan bölümü*¹³ manalarına gelen bir isimdir. Genel olarak sebîl, yol olarak kullanılan yerlerden gidilip gelinmesi alışkanlık haline gelmiş olanına, yani sıkça kullanılan çeşidine verilen isimdir.¹⁴ Bu kökten türeyen kelimelerin iki temel anlamı vardır. Bunların ilki bir şeyin kesintisiz olarak sürmesi, yayılıp gelişmesi, bollaşması ve uzaması; ikincisi ise bir şeyin yukarıdan aşağıya doğru inmesi, düşmesi veya bırakılmasıdır.¹⁵ Her iki gruptaki kelimelerde de ortak olarak *bolluk, bereket ve kolaylık* manaları hemen göze çarpmaktadır. Çünkü herhangi bir şeyin aşağıya doğru inişinde veya düşüşünde bir kolaylık olduğu gibi, bir şeyin yayılıp genişlemesinde veya uzamasında da bolluk manası vardır.¹⁶ Yol kavramı

⁹ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, 3. baskı, İstanbul 1979, VII, 5000.

¹⁰ Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, tah. Mecdi Ba Sellum, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, VI, 567; Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, tah. Halîl Me'mûn Şeyha, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 2005, s. 583; Neseî, Ebû'l-Berekât, *Tefsîrû'n-Neseî (Medârikü't-tenzil ve hakâ'iku't-te'vil)*, Eda Neşriyat, İstanbul 1993, II, 620; Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethü'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve 'd-rivâye min 'ilmi't-tefsîr*, tah. Abdülkâdir Umeyre, Dârü'l-Vefâ, y.y., 1994, III, 265.

¹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XI, 319; Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânüsü'l-basît fi tercümeti'l-Kâmûsi'l-muhît*, Matbaatü'l-Osmaniye, İstanbul 1305, III, 240.

¹² Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kub, *Besâ'iru zevi't-temyîz fi letâ'ifi'l-kitâbi'l-'azîz*, tah. Muhammed Ali en-Neccâr, Mektebetü'l-İlmiyye, Kahire 1992, III, 185.

¹³ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 223.

¹⁴ Ebû'l-Bekâ, hepsi de yol anlamına gelen tarîk, sebîl ve sırât kelimelerinin arasındaki anlam farkını şöyle açıklamaktadır: “Tarîk, olağan veya olağandışı olarak gece yolcusunun (yolcunun) yol olarak kullandığı her yere denilir. Sebîl ise, tarîk adı verilen bu yollardan kullanılması alışkanlık haline gelmiş olanına verilen isimdir. Sırâta gelince kendisinde eğrilik ve kıvrım olmayan düz, eğimsiz, dosdoğru yollara (sebîllere) verilen isimdir.” Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 513.

¹⁵ İbn Fâris, Ebu Hüseyin, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, tah. Abdüsselam Muhammed Hârûn, Dârü'l-Fikr, y.y., 1979, III, 129.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ege, Ramazan, “Tarîk, Sebîl, Sırât ve Şir'a Kelimelerinin Arap Dili Açısından Mukayeseli Anlamları ve Kur'ân-ı Kerim'de Kullanılışları”, *DEÜİF Dergisi*, 2004, sy. 19, s. 21-59.

da yeryüzünün bir yerini diğer bir yerine bağlayacak şekilde uzadığı için bu kökten gelen *sebîl* kelimesi ile isimlendirilmiştir.¹⁷

Sebîl kelimesi, Kur'ân'da tekil ve çoğul biçimleriyle beraber toplam yüz yetmiş altı yerde geçmektedir. Allah lafzı ile birlikte (sebîlullah/Allah'ın yolu) altmış dokuz kez; aynı manayı ifade edecek şekilde çeşitli zamirlerle birlikte (sebîlühû/O'nun yolu, sebîlî/Benim yolum) yirmi iki kez; yolcu manasındaki "ibnü's-sebîl" şeklinde beş kez; sevâe, rüşd, reşâd ve kâd kelimesi ile "dosdoğru yol" manası oluşturacak şekilde on bir kez; çeşitli kelimeler ile sebîlullah'ın dışında kalan küfür yollarını ifade etmek üzere altı kez kullanılmıştır.¹⁸ Kelimenin bu kadar çok tekrarlanması, onun Kur'ân'daki anahtar kelimelerden biri olduğunun delillerindedir.¹⁹

İnsan, gündelik yaşamını devam ettirebilmek için gitmesi gereken yerlere yollar vasıtasıyla ulaşmaktadır. Bundan mülhem olarak hedefe ulaştıran vasıta ve faaliyetlerin tümüne de mecazen *sebîl* adı verilmiştir. "*Sebîl, insanları arzu ettiği şeylere ulaştıran vasıtalar hakkında kullanılmaktadır*"²⁰ tanımlaması kelimenin bu özelliğini vurgulamaktadır.

Sebîlullah, Kur'ân'ın İslâm'a özgü bir medeniyet ve dünya görüşü oluşturmak için kullandığı anahtar kavramlardan biridir. "Allah'ın yolu" manasına gelen sebîlullah kavramındaki *sebîl* kelimesi, bu terkibe girince hakikî manadaki *yol* anlamından çıkmakta ve mecazî bir anlam ifade etmektedir. İnsanların üzerinde yürüdükleri yol, nasıl onları ulaşmak istedikleri bir yere götürüyorsa, sebîlullah da insanları Allah'ın rızasına götürmektedir. Bu açıdan sebîlullah farz, nafile ve diğer amelleri yapmak suretiyle Allah'a yaklaşmayı ve O'nun rızasını kazanmayı hedefleyen tüm eylemlerin ortak adı olmaktadır.²¹

¹⁷ İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, III, 130; Cebel, Muhammed Hasan, *el-Mu'cemü'l-iştikâki el-mu'essale li-elfâzi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Âdâb, Kâhire 2010, II, 953.

¹⁸ Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l müfrehes li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1987, s. 341-344.

¹⁹ Toshihiko Izutsu, konu ile alakalı olarak şu izahı yapmaktadır: "Çok açıktır ki sırât veya onun eş anlamlısı olan sebîl, odak bir kelimedir. Her biri kendine özgü bir mana taşıyan ve Kur'ân'ın düşünce sistemine katkıda bulunan büyük bir kelimeler ailesinin başkanı durumundadır." Izutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar, İstanbul, t.y., s. 39-40.

²⁰ Endelûsî, Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhîr*, tah. Adil Ahmed Abdülmevcud - Ali Muhammed, Dârü'l-Kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1993, II, 73.

²¹ Yıldız, İbrahim, *Kur'ân'da Sebîlullah Kavramı*, Emin Yayınları, Bursa 2015, s. 74.

Sebîlullah kavramının anlam alanı, Allah rızasının kastedildiği, dünya ve âhiret hayatında insanlara faydalı olan, insanlığın iyi yönde gelişmesini sağlayan, içinde iyilik barındıran her yolu kapsamaktadır.²² Bu bakımdan sebîlullah, halkın maslahatı ve toplumun mutluluğu amacıyla geçici dünya kazançları istenmeksizin yapılan her ameli içermektedir. Konuşma dilinde de “sebîl olarak” veya “Allah yolunda” denildiğinde, İslâm’a özgü, maddî menfaat ve isteklerden uzak, sırf Allah rızası için olan işler kastedilmektedir. Özellikle Hz. Peygamber’in, öldükten sonra da amel defterine sevap yazılmasına vesile olduğunu haber verdiği *sadaka-i câriye*²³ kapsamında sayılan çeşmeler, bu manayı tam olarak ifade ettiğinden dolayı “sebîl” olarak adlandırılmıştır.²⁴ Genel olarak sebîlullah, insanlığın kurtuluşu için Allah’ın yoluna, dinine, Kur’ân’ın ihtiva ettiği ve Allah Resûlü’nün uyguladığı, hayatın tüm alanlarındaki öğretilerine daveti kapsamaktadır. Bu açıdan sebîlullaha davetin, İslâm’ın bizzat kendisine davet, ondan alıkoymanın ise bizzat İslâm’dan alıkoyma olduğu söylenebilir.²⁵

İslâm âlimlerine göre Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde geçen sebîlullah kavramı ile genel olarak Allah’ın rızasına götüren tüm hayırlı ameller; özel olarak da cihad, hac ve ilim gibi ameller kastedilmektedir.²⁶ Söz gelimi Muhammed Hamdi Yazır, Bakara sûresinin 261. âyetini²⁷ tefsir ederken sebîlullahın “Allah yolu ve dini” olduğunu belirterek, Allah yolunda cihadın, dinin ve dindarların baskıdan korunması için yapılması gereken hareketlerin en önemlisi olduğundan fî sebîlillah deyiminin, şeriatta daha çok cihad anlamında kullanıldığını kaydetmiştir.²⁸ İsmail Hakkı Bursevî ise, sebîlullah kavramının anlam alanını genişleten şu açıklamayı yapmaktadır: “Sebîlullah, Allah’ın sevabına ve rahmetine götüren dinidir. Allah’ın, dinini ikame etme ve aziz kılma konusunda infâk olarak emrettiği her şey, hac ve umre yapmak, inkârcılarla cihad

²² Ezherî, Ebû Mansûr, *Tehzîbü'l-luga*, tah. Heyet, Dârü'l-Mısriyye, Kahire, t.y., XII, 436.

²³ “İnsan ölünce, üç şey hariç ameli kesilir: Sadaka-i câriye, faydalı ilmi eser bırakmak veya ona dua ve istiğfar edecek salih evlat.” Müslim, “Vasiyyet”, 14: Tirmizî, “Ahkâm”, 36.

²⁴ “Özellikle kültürümüzde sebîl denildiğinde karşılık beklemeden hayır için dağıtılan içme suyu veya büyük şehirlerin işlek caddeleri üzerinde ve genellikle camilere bitişik olarak yapılmış içme suyu dağıtılan taş yapı veya çeşmeler anlaşılmaktadır.” Urfahoğlu, Nur, “Sebil”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 249.

²⁵ Bkz. el-En‘âm, 6/151-153; en-Nahl, 16/125.

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Yıldız, *Kur’ân’da Sebîlullah Kavramı*, s. 74-89.

²⁷ “Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir. Allah, lütfü geniş olandır, hakkıyla bilendir.”

²⁸ Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, II, 899.

etmek, sıla-ı rahim, fakir ve miskinleri destekleme, aile ve evlatların hukukuna riayet etme veya bunların dışında kişiyi Allah'a yaklaştıran her amel buna dâhildir.”²⁹

3. Allah Yolundan Alıkoyma

Allah, müminlere sadece doğru yolu tarif edip³⁰ o yola hidayet etmekle kalmamış³¹ aynı zamanda onları, Allah yolundan alıkoymaya çalışanlarla mücadele ederek girdikleri bu doğru yoldan çıkmamaları hususunda da uyarmıştır. Bu uyarılar dünya ve ahiret saadetine erişmek hususunda ehemmiyet arz ettiği için Kur'ân'da “*es-sadd 'an sebîlillah / Allah yolundan alıkoyma*” ifadesi yirmi beş âyette geçmektedir. Bunlardan onu Mekki, on beşi ise Medeni sûrelerdedir.³² Medeni sûrelerde daha fazla geçmesinin nedeni olarak Medine döneminde Allah yolunun düşmanlarının çoğalması gösterilebilir. Mekke dönemine Müslümanların karşısında sadece Mekke müşrikleri varken Medine döneminde onlara ilaveten diğer müşrik Arap kabileleri, münafıklar, Ehl-i kitâb, özellikle Yahudiler ve din adamları, Rum ve Pers devletleri Müslümanlara cephe almışlardı.³³ Aslında Allah yolundan alıkoyma çabaları ilk insanın yaratılışına kadar uzanmaktadır. Allah'ın emrine itaat etmediği için huzurdan kovulan İblis, şöyle demişti: “*Mademki sen beni (Âdem vesilesi ile) azdırdın, o halde ahdim olsun ki ben de insanları doğru yoldan saptırmak için senin gösterdiğin o dosdoğru yol üzerinde pusu kurup bekleyeceğim...*”³⁴ Her peygamberin daveti, şeytanın ve şeytanlaşmış insanların engellemeleri ile karşılaşmış³⁵ fakat Allah'ın yardımı ile inkârcılar asla başarılı olamamışlardır.³⁶ Ancak onların Allah yolundan alıkoyma çabaları dün olduğu gibi bugün de tüm hızıyla devam etmektedir.

²⁹ Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, Matbaa-i Osmâniyye, İstanbul 1330, I, 308.

³⁰ el-En'âm, 6/151-153.

³¹ el-İnsân, 76/3.

³² Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l müfehres*, s. 403.

³³ el-Bakara, 2/217; Âl-i İmrân, 3/99; en-Nisâ, 4/160, 167; el-Enfâl, 8/36, 47; et-Tevbe, 9/9, 34; el-Hac, 22/25; Muhammed, 47/1, 32, 34; el-Mücâdele, 58/16; el-Münâfikûn, 63/2.

³⁴ el-A'râf, 7/16-17.

³⁵ Örneğin Hz. Şu'ayb, kavmine şöyle seslenmiştir: “*Hem öyle tehditler savurarak, yol başlarını tutup, Allah'a iman edenleri Allah'ın yolundan çevirmeyin ve bu yolun eğri büğrü olduğuna dair, şüpheler verip halkı yanıltmayın*”. el-A'râf, 7/86.

³⁶ Bkz. el-Bakara, 2/214.

Allah yolundan alıkoymanın, en geniş manası ile insanların İslâm'a girmelerinin önüne engeller koyarak onları şirk ve isyana yönlendirmek olduğu söylenebilir.³⁷ Bu faaliyetlerin gerek insanların İslâm'ı tanıma yollarının ortadan kaldırılması, gerekse İslâm'ın ve Müslümanların imajlarının zedelenmesi yoluyla yapıldığı görülmektedir. Günümüzde İslâm dininin Batı medyasında haksız olarak terör ve şiddet ile bağlantılı tanıtılması ve bunda ısrar edilmesi, bu çabanın çok açık bir örneğini teşkil etmektedir.³⁸

4. Allah Yolundan Alıkoyanlar

Allah birçok âyette kendi yolunun dosdoğru bir yol olduğunu beyan etmiştir.³⁹ Aynı zamanda Allah'ın yoluna davet eden Kur'ân da, kendisinde hiçbir eğrilik ve çelişkinin bulunmadığı bir kitaptır.⁴⁰ Bu gerçekler gün gibi ortada iken inkârcılar, kendileri sapıklığa düşmüş olmaları yetmezmiş gibi diğer insanları da saptırmak istemektedirler. İnkârcılar, dünya hayatını önceleyip onu ahirete tercih ettikleri için⁴¹ dünyada bolluk ve refah içinde yaşama arzusundadırlar.⁴² Bu yüzden onlar, Müslümanlara gerek siyasi gerekse ekonomik olarak hükmetmek için onların en büyük dayanak noktaları olan dinlerini bozmaya çalışmaktadırlar.⁴³ İnsanlık tarihi boyunca kendi emellerine bir engel olarak gördükleri Allah'ın dosdoğru yolunu eğri, çelişkili ve hatalı göstermek,⁴⁴ neticede insanları ondan uzaklaştırmak istemişlerdir.⁴⁵

Kur'ân'ın bildirdiğine göre Allah'ın yolundan alıkoymaya çalışanlar; kâfirler,⁴⁶ münafıklar,⁴⁷ şeytan,⁴⁸ Ehl-i kitap,⁴⁹ hahamlar ve rahipler,⁵⁰ nefsinin heva ve hevesi

³⁷ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, tah. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Kahire 2001, XIV, 202; Kurtubî, Ebû Abdillâh, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, tah. Abdullah et-Türkî, Muesse-setü'r-Risâle, Beyrut 2006, XI, 92.

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Orhan, Fatih, "Cihad Kavramı Üzerinden İslâm'a Sürülmek İstenen Leke: Terör", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: XIV, sayı: 2, s. 89-113; Altıntaş, Hayrani, "İslâm'la Terör Bağdaşır mı?", *Dinî Araştırmalar*, 2004, cilt: VII, sayı: 20, s. 121-129.

³⁹ el-Fâtiha, 1/6; el-En'âm, 6/153; el-Kasas, 28/22; el-Ahkâf, 46/30; el-Mülk, 67/22.

⁴⁰ el-Bakara, 2/2; en-Nisâ, 4/82; el-Kehf, 18/1; ez-Zümer, 39/28.

⁴¹ "Dünya hayatını ahirete tercih edenler, (insanları) Allah yolundan çevirip onu eğri ve çelişkili göstermek isteyenler var ya, işte onlar derin bir sapıklık içindedirler." İbrâhîm, 14/3.

⁴² "Kim şu peşin dünya zevkini isterse, Biz de dilediğimiz kimse hakkında ve dilediğimiz miktarda, o dünya zevkini ona veririz. Ama sonra ona cehennemi mekân kılarız, O da yerilmiş ve kovulmuş olarak oraya atılır." el-İsrâ, 17/18.

⁴³ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Hıdır, Özcan, "Silahsız Haçlı Savaşı: Oryantalizm", *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 2007, sayı: 4, s. 57-68.

⁴⁴ Âl-i İmrân, 3/99; Hûd, 11/19; İbrâhîm, 14/3.

⁴⁵ Arslan, Hulusi – Abat, Ruhi, "Misyonerlerin Allah İnancına Yönelik Yayıdıkları İddialar", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, cilt: V, sayı: 3, s. 232.

⁴⁶ el-Enfâl, 8/36, en-Neml, 27/43.

peşinden koşanlardır.⁵¹ Sıralanan bu gruplar genel olarak kâfirler üst başlığında da toplanabilir. Fakat Kur'ân, bu kâfirlerden bazılarını özellikle zikrettiği için bu noktanın önemli olduğunu düşünüyoruz. Örneğin genel olarak kâfirler grubuna giren Ehl-i kitab'ın ve özellikle de onların din adamları olan hahamların ve rahiplerin ayrıca zikredilmesi dikkate değerdir. Topluları içinde saygı değer bir pozisyonları bulunan ve onları etkileme gücüne sahip olan bu din adamlarının, insanları Allah'ın yolundan alıkoyma konusunda da geçmişten günümüze oldukça etkili oldukları bir gerçektir.

Tarih boyunca devam eden hak-bâtıl mücadelesi incelendiğinde, insanları Allah yolundan engellemek isteyenlerin temelde üç hedefinin olduğu görülecektir:

1) Mekkeli müşrikler gibi baskı ve işkence uygulayarak insanların iman etmelerine engel olmaya çalışmak.

2) İslâmî hükümlerin uygulanmasına engel olmak.

3) Müslümanların saf imanlarını çeşitli yollar ile bozmaya ve yozlaştırmaya çalışmak.⁵²

Bu maddelerdeki sıralama inkârcıların Allah'ın yolunu engellemede takip ettikleri süreci de ortaya koymaktadır. Onların ilk hedefi insanların iman etmelerine engel olmaktır. Yollara oturup insanların Hz. Şu'ayb'ı dinlemesine dolayısıyla iman etmelerine zor kullanarak engel olmaya çalışan Hz. Şu'ayb'ın kavmi buna en güzel örnektir.⁵³ İmana engel olamadıklarında ise İslâm'ın hükümlerini uygulanmasına engel olmaya çalışırlar. Kur'ân, burada İblis'in mücadelesini örnek verir. O, Allah'ın dosdoğru yolunun üzerine oturarak insanların o yol ile Allah'ın rızasını kazanmasına, dinî vecibelerini yapmalarına yani şükreden bir kul olmalarına engel olmaya gayret eder.⁵⁴ İnkârcılar

⁴⁷ el-Mücâdele, 58/16, el-Münâfikûn, 67/2.

⁴⁸ ez-Zuhruf, 43/37, 62, en-Neml, 27/24, el-Ankebût, 29/38.

⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/99, en-Nisâ, 4/160.

⁵⁰ et-Tevbe, 9/34.

⁵¹ Tâhâ, 20/16.

⁵² Yıldız, *Kur'ân'da Sebîlullah Kavramı*, s. 294.

⁵³ “Bir de, tehdit ederek Allah'ın yolundan O'na iman edenleri çevirmek, Allah'ın yolunu eğri ve çelişkili göstermek üzere her yol üstüne oturmayın. Hatırlayın ki, siz az (ve güçsüz) idiniz de O sizi çoğalttı. Bakın, bozguncuların sonu nasıl oldu?” el-A'râf, 7/86.

⁵⁴ “Şeytan dedi ki: “(Öyle ise) beni azdırmana karşılık, yemin ederim ki, ben de onları saptırmak için senin dosdoğru yolunun üzerinde elbette oturacağım. Sonra (pusu kurup) onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım ve sen onların çoğunu şükreden (kimse)ler bulamayacaksın.” el-A'râf, 7/16-17.

bunda da başarılı olamadıklarında İslâm'ı yozlaştırmaya, karalamaya, gündemden düşürmeye çalışmaktadırlar.⁵⁵

Genel anlamıyla bir Müslümanın dinî görevlerini yerine getirmesine söz gelimi namaz kılmasına, Kur'ân okumasına, Kur'ân'ın bir emrini uygulamasına engel olmak da insanları Allah yolundan alıkoyma hükmüne dâhildir. Dolayısıyla Müslümanların özel, aile veya toplum hayatlarında İslâm'ın her hangi bir hükmünün uygulanmasına engel olan bir kimse onları Allah yolundan alıkoymuş sayılır. Sadece inkârcılar değil, bir Müslüman da başka bir Müslümanın ibadetlerini yapmasına veya dinin herhangi bir kuralını uygulamasına engel oluyorsa aşağıda ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz alıkoymanın sonuçlarına müstahak olabilir.⁵⁶

Bu grupların hangi yollarla engellemeler yaptığı, metotlarında geçmişten günümüze herhangi bir değişikliğin olup olmadığı, bunlara karşı ne gibi tedbirler alınması ve nasıl mücadele edilmesi gerektiği gibi konular çalışmanın hacminin genişlememesi ve herhangi bir tekrara mahal vermemek için bir sonraki “Allah Yolundan Alıkoyma Çeşitleri” adlı bölümde yeri geldiğinde ele alınacaktır. Burada dikkat edilmesi gereken husus inkârcıların alıkoyma metotlarıyla bazen birçok sonucu hedeflemeleridir. Bu açıdan aşağıda bahsedilen metotların her birinin hedeflerini tespit için basitten karmaşığa uzanan bir perspektife sahip olmak elzemdir.

5. Allah Yolundan Alıkoyma Çeşitleri

5.1. Güç Kullanma ve Tehdit Etme Yoluyla İmana Engel Olma

İnkârcıların Allah yolundan alıkoyma faaliyetleri her zaman fikir bazında kalmamıştır. Onlar, Müslümanlardan güçlü oldukları zamanlarda kaba kuvvete başvurmadan çekinmemişlerdir. Toplumun ileri gelenlerinin -özellikle siyasî güç kullanarak- tehdit etmek ve baskı kurmak suretiyle halkın Hak dine yönelmelerini engellemeleri insanlık tarihinde sıkça görülen bir durumdur.⁵⁷ Firavun, Hz. Musa ile mücadelesinde iman eden sihirbazlarını işkence yapmak ve öldürmekle tehdit ederek, güç kullanarak iman etmelerine engel olmaya çalışmıştır: “(Firavun): “Ben size izin vermeden ona inandınız

⁵⁵ “İnsanlardan öylesi vardır ki, bilgisizce Allah yolundan saptırarak ve o yolu eğlenceye almak için, eğlencelik asılsız ve faydasız sözleri satın alır. İşte onlar için aşağılayıcı bir azap vardır.” Lokmân, 31/6.

⁵⁶ Yıldız, *Kur'ân'da Sebülullah Kavramı*, s. 295.

⁵⁷ Hûd, 11/91; el-Kehf, 18/20; Tâhâ, 20/71; Yâsîn, 36/18.

ha? O, size büyü öğreten büyüğünüzdür. Öyleyse ben de sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çapraz keseceğim ve sizi hurma dallarına asacağım, hangimizin azâbı daha çetin ve sürekli imiş bileceksiniz!” dedi.”⁵⁸ Kureyş müşriklerinin, Hz. Peygamber'e inanan fakir ve korumasız Müslümanlara yaptıkları işkenceler ve tüm inananları toplumdandan tecrit etmek ve ambargoya almak suretiyle insanları kaba kuvvet kullanarak tevhid dininden döndürmeye çalışmaları bu konudaki en canlı örneklerdir.⁵⁹ Onlar bir bakıma beşerî güç ile ilâhî yolu engellemeye çalışmışlardır. Günümüzde ise Müslümanları ve fikirlerini tehdit olarak algılayan bazı ülkelerde Müslümanların hapsedilmeleri veya idam edilmeleri ile sonuçlanan şiddet ve baskı politikaları uygulanmaktadır.

İnsanları şiddet ve baskı ile Allah yolundan alıkoyma faaliyetlerinin önceki ümmetlerde aynen uygulandığı Hz. Şu'ayb'ın dilinden bizlere şöyle haber verilmektedir: “Bir de, tehdit ederek Allah'ın yolundan O'na iman edenleri çevirmek, Allah'ın yolunu eğri ve çelişkili göstermek üzere her yol üstüne oturmayın...”⁶⁰ Medyen halkının inkârcılığının yanı sıra ticaret ahlâkının bozulması ve din hürriyetinin ortadan kalkması başta gelen toplumsal hastalıklarıydı. Bu yüzden peygamberleri onları bundan menetti; ölçü ve tartıda adaletli olmaya; insanların haklarını nicelik veya nitelik olarak eksiltmeden, zarar vermeden ödemeye; ülkenin düzenini bozup halkın huzurunu kaçırmaktan, gerçeği arayan insanların yollarını keserek onları tehdit etmekten, Allah yolunda gitmelerini engellemekten ve içlerinde kuşku uyandırmaktan vazgeçmeye çağırırdı.⁶¹ Âyette sıralanan “yol üzerinde oturup gelen gideni takip ve engelleme”, “az ve güçsüz iken çok ve güçlü bir halk olma” ve “bozgunculuk” gibi vasıflardan Hz. Şu'ayb'ın çağrısına kulak verip onunla görüşmek isteyen insanların yollarını kestikleri, onları tehdit ettikleri anlaşılmaktadır. Peygamberle insanların görüşmelerini kaba kuvvet kullanmak suretiyle engellemek, sonuç itibarıyla Allah'a giden yolu engellemektir. Bir ayetin nüzul veya bir hadisin vürûd sebebinin hususî olması, -aksi bir karine yoksa- herkes için geçerli umumî

⁵⁸ Tâhâ, 20/71; Ayrıca bkz. el-A'râf, 7/123-124; eş-Şuarâ, 26/49; el-Burûc, 85/5-8.

⁵⁹ Apak, Âdem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi (1) -Hz. Muhammed (s.a.v.) Dönemi-*, Ensar Neşriyat, 4. Baskı, İstanbul 2009, s. 189-200.

⁶⁰ el-A'râf, 7/86; Bu âyetteki “her yol üstüne oturmayın” emrinin içerisine maddî açıdan yol kesme, tehdit etme veya zor kullanma anlamları girdiği gibi toplumları etkileme imkanı ve yetkisi olan her türlü mânevî güç, meslek, yetenek, görev ve çaba da girmektedir.

⁶¹ Komisyon, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB Yayınları, 2. baskı, Ankara 2006, II, 555.

bir hüküm çıkarmaya engel olmadığı gibi,⁶² bir konu hakkındaki âyetlerden de genel sonuçlar çıkarmaya bir engel yoktur. Buradan yola çıkarak Hz. Şu‘ayb’ın kavminin yaptığı bu engellemelerin diğer bütün milletlerde de görülebileceği söylenebilir. Nitekim Ebû Cehil ve arkadaşları, Hz. Peygamber’in halka görüşmesini engellemek için hac mevsimlerinde Mekke’nin giriş ve çıkış noktalarını kontrol altında tutmuşlar⁶³ ve gerek söz gerekse kaba kuvvet ile insanları engellemeye çalışmışlardır.⁶⁴

5.2. Maddî İmkânları Kullanma

İnkârcılar, Allah yolundan alıkoyma hedeflerine ulaşabilmek için mallarını harcamaktan çekinmezler. Allah, inkârcıların bu gayretlerinin asla başarıya ulaşamayacağını, dünyada elde edecekleri sonucun sadece yürek acısı, akıbetlerinin ise cehennem azabı olacağını haber vermektedir. Allah’ın yolunu eğri ve çelişkili göstermek için inkârcıların ayırdıkları bütçelere bakıldığında şu âyette açıklanan gerçekler ile yüz yüze gelmektedir. “Şüphesiz ki, inkâr edenler mallarını (insanları) Allah yolundan alıkoymak için harcarlar ve harçacaklardır. Sonra bu mallar onlara bir iç acısı olacak, sonra da yenilgiye uğrayacaklardır...”⁶⁵ Bu âyet-i kerîme Allah yolundan alıkoyma faaliyetlerinin, kâfirlerin önemseyip harcama/yatırım yaptıkları bir alan olduğuna dikkatleri çekmektedir. Ayrıca âyetteki “harçacaklardır” ifadesi ile kıyamete kadar bu harcamaların/yatırımların devam edeceği bildirilmektedir.

Hz. Musa, Firavun ile mücadelesinde dünya zenginliğinin insanları Allah yolundan alıkoymak için kullanıldığını görmüş ve bu konuyu Rabbine şikâyet etmiştir. “Mûsâ ‘Ey Rabbimiz!’ dedi. ‘Sen Firavun ile onun ileri gelen yardımcılara dünya hayatında muazzam ziynet, haşmet ve servet verdin. Ey bizim Rabbimiz! İnsanları neticede Senin yolundan saptırsınlar diye mi onlara bu imkânı verdin?’⁶⁶ Dünya malının Allah yolundan engellemek için kullanılmasına en manidar örnek ise Mekkeli müşriklerin Hz.

⁶² Süyûtî, Celâleddîn, *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân*, nşr. Şuayb el-Arnaûd, Müesseset’ür-Risâle Nâşirûn, Dimeşk 2007/1429, s. 73.

⁶³ Kapar, Mehmet Ali, “Ebû Cehil”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 117.

⁶⁴ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi (1) -Hz. Muhammed (s.a.v.) Dönemi-*, s. 166-167.

⁶⁵ el-Enfâl, 8/36.

⁶⁶ Âyetteki “*liyudillû an sebîlik*” ifadesinin başındaki lâm harfinin akıbet lâmina uygun düşecek şekildeki çevirisi ise şöyledir: “... Rabbimiz! Onlar bu imkânları senin yolundan insanları saptırmak için kullanıyorlar...” Mustafa Öztürk, *Kur’an-ı Kerim Meali -Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri-*, Ankara Okulu Yayınları, 2. baskı, Ankara 2014, s. 255; Ayrıca bkz. Yûnus, 10/88.

Peygamber'i İslâm'ı tebliğ etmekten alıkoymak için ona ettikleri tekliftir. Onlar, davasından yani Allah'ın yolundan vazgeçmesi için Hz. Muhammed'in karşısına "eğer mal istiyorsan aramızda seni Mekke'nin en zengini yapacak kadar mal toplayıp verelim" şeklinde bir teklif ile çıktılar. O ise, davasının mal mülk olmadığını belirterek bu teklifi kesin bir dille reddetti.⁶⁷

Maddî imkânları kullanarak Allah yolundan alıkoyma çabaları, günümüzde de devam etmektedir. Özellikle "İnsanlardan öyleleri vardır ki, bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve onunla alay etmek için, asılsız ve faydasız sözleri satın alırlar..."⁶⁸ âyeti adeta günümüzü anlatmakta olup insanların akıllarını ve zamanlarını faydasız oyun ve eğlenceler ile doldurup onların hakikate yönelmelerine, dinî vecibelerini yapmalarına engel olmak için uygulanan bazı metotların geçen zamana rağmen hiç değişmediğini göstermektedir. İnsanların fikir ve inançlarını para ile satın alma, kendi fikirlerini maddî kazançlar ile birlikte dayatma gayretleri günümüz misyonerlik faaliyetlerinin en önemli ayağını oluşturmaktadır. Misyonerler kurdukları çeşitli yardım kuruluşları aracılığıyla iletişime geçtikleri fakir öğrencilere burs verme, işsizlere iş bulma, daha iyi bir hayat ve kolay para kazanma gibi vaatler ile onları İslâm'dan uzaklaştırmaya gayret etmektedirler.⁶⁹ Sonuçta tevhid ile küfrün mücadelesi asla bitmeyecek, geçen zaman bu mücadeleye sadece yeni alanlar eklenmesine sebep olacaktır. İnkârcılar, önceleri sadece savaş masrafları için harcamalar yaparken günümüzde kitaplar, konferanslar, teşkilâtlar, misyonerlik faaliyetleri, görsel ve yazılı medya kuruluşları ile bu mücadelelerine devam etmektedirler.⁷⁰

Şeytanın ve yardımcılarının Allah'ın ihlaslı kulları üzerinde bir hâkimiyetlerinin olamayacağı konusundaki müjdenin⁷¹ mal ve servet açısından da geçerli olduğu görülmektedir. Örneğin Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman, Hz. Osman, Abdurrahman b. Avf gibi birçok zengin Müslümanı, servetleri hiçbir zaman Allah yolundan alıkoyamamıştır. Bu bakımdan özellikle ahlâk ve tasavvuf eserlerinde yer alan ve zenginliğin yerildiği intiba-

⁶⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebevîyye*, tah. Mustafa es-Sekkâ ve dğr., Kahire, 1375/1955, I, 295-296.

⁶⁸ Lokmân, 31/6.

⁶⁹ Eren, Beytullah, *Türkiye'de Misyonerlerin Kullandıkları Araçlar ve İçerikleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2005, s. 21-24, 32-33.

⁷⁰ Yıldız, *Kur'ân'da Sebîlullah Kavramı*, s. 301.

⁷¹ el-Hicr, 15/40.

ını veren bazı ifadelerin asıl hedefinin zenginliği kötölemek değil zengin olma çabasının kişiyi Allah yolundan alıkoymasına karşı insanları uyarmak olduğu anlaşılmaktadır.⁷²

5.3. Allah Yolunu Eğri ve Çelişkili Gösterme

İnkârcılar, Allah'ın dosdoğru yolunun/dininin insanlara ulaşmasını engellemek veya Müslümanların kalplerini İslâm'dan soğutmak, dinî konular hakkında akıllarında soru işaretleri bırakmak için o yolu yanlış, çelişkili ve eğri gösterme gayreti içerisinde olmuşlardır. Bazen de bizzat kendileri, doğrunun içerisinde yanlışlıkları ve sapıklıkları katıp “gerçek ve doğru din budur” diyerek sinsice saldırmışlardır. Günümüzde özellikle gazete, dergi, sinema, çizgi film gibi yazılı ve görsel medya ve internet aracılığıyla yapılan bu saldırılar iyice artmıştır. Dini öğrenme gayreti içindeki Müslümanlar, bilmeden bu tuzaklara düşmekte ve hak din zannederek sapık fikirleri öğrenebilmektedirler.⁷³

Oryantalistlerin çoğu, Allah'ın yolunu eğri ve çelişkili gösterebilmek adına İslâmî konu ve kavramlar üzerinde batılı kavramlara ve düşünce kalıplarına göre araştırmalar yapmışlardır. Fakat onların birçoğunun asıl amacı İslâm'ı anlamak olmamış, bilakis İslâm'ın inanç ve değerleri üzerinde şüpheler oluşturmak yoluyla Müslümanları Allah yolundan saptırmayı ve zayıflatmayı hedeflemişlerdir.⁷⁴ Özellikle Hz. Peygamber, Kur'an ve hadisler hakkında yaptıkları yayınlarla bu emellerine ulaşmak ve İslâm kaynaklarının safiyetini bozmak istemişlerdir.⁷⁵ Onların özellikle Kur'an'a saldırımlarının en büyük nedeni onu, insan eli ile tahrif edilen kendi kutsal kitaplarının seviyesine indirebilmek, böylece Müslümanların Kur'an'a olan güvenini zedeleyebilmektir.⁷⁶ Bu açıdan Batı, Haçlı Savaşları'ndan beri kaba kuvvet ile yenemedikleri İslâm'ı son iki asırdır fikrî mücadeleler ile dize getirmeye çalışmaktadır. Oryantalizm, Müslümanların miras aldığı yüksek değerleri bir hiç mesabesine indirmek için olanca gayretini sarf etmiştir.

⁷² Yıldız, *Kur'an'da Sebülillah Kavramı*, s. 302-303.

⁷³ Yıldız, *Kur'an'da Sebülillah Kavramı*, s. 295.

⁷⁴ Zakzük, Mahmud Hamdi, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Plânı*, çev. Abdülaziz Hatip, Işık Yayınları, İzmir 1993, s. 39.

⁷⁵ Asaf Hüseyin, ve diğerleri (ed.), *Oryantalistler ve İslamiyatçılar: Oryantalist İdeolojinin Eleştirisi*, çev. Bedirhan Muhib, İnsan Yayınları, İstanbul 1989, s. 25-26; Selahattin Sönmezsoy bu çabaların hedef ve metotlarını şöyle özetlemektedir: “İslâm dışı farklı inançlara sahip oryantalistler İslâm'ın fütuhâtını durdurmak, Hıristiyan batı ülkelerinde İslâm'ın cazibesini yok etmek ve Müslümanların saf inançları hakkında şüpheler uyandırmak için Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberi (s.a.v) konu alan birçok önyargılı çalışmalar yapmışlardır. Kur'an-ı Kerim için özellikle Yüce Allah dışında kaynak arama ve uydurma gayreti içinde olmuşlardır.” Sönmezsoy, Selahattin, “Allah Kelamı Kur'an ve Oryantalist Tutum”, *Rihle Dergisi*, 2009, yıl: 1, sayı: 4, s. 42.

⁷⁶ Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, İFAV Yayınları, 20. baskı, İstanbul 2012, s. 40.

İslâm'ı kendi öz kaynaklarından değil de Batılıların eserlerinden öğrenmeye kalkan bazı Müslümanlar ise Oryantalistlerin bu gayelerine hizmet etmektedirler.⁷⁷

Kur'ân, dünya hayatını âhîret hayatına tercih eden bu inkârcıları “zalimler” olarak vasıflandırarak dini bozmaya yönelik gayretlerini şöyle ortaya koymaktadır: “*Onlar (o zalimler, halkı) Allah yolundan alıkoyan ve onu eğri ve çelişkili göstermek isteyen kimselerdir...*”⁷⁸ Allah yolundan alıkoymaya çalışan bu zalimler, ahireti inkâr edip dünyayı öncelikledikleri için Müslümanların her yönden kendilerine tâbi olmalarını ve sosyal düzende kural koyan otoritenin sadece kendilerine ait olmasını istemektedirler.

Allah, sebîlullahı çelişkili gösterme konusunda Ehl-i kitâb'ı -dolayısıyla günümüzdeki oryantalistleri- özellikle uyarmaktadır. Yahudi ve Hıristiyanlar, kendi kitaplarında Hz. Muhammed'in geleceğine, peygamberliğine ve şahsiyetine dair bilgiler bulunduğ⁷⁹ ve bu sayede onun peygamber olduğunu kesinlikle bildikleri⁸⁰ halde bu gerçeği inkâr ettikleri ve insanların kalplerine şüphe düşürmeye çalıştıkları için kınanmışlardır: “*De ki: Ey Ehl-i kitap! (Gerçeği) görüp bildiğiniz hâlde, niçin Allah yolunu eğri ve çelişkili göstermeye yeltenerek inananları Allah yolundan alıkoymaya kalkışıyorsunuz?...*”⁸¹ âyeti bunu açıkça ifade etmektedir.

5.4. Bâtılı Süslü ve Hak Gösterme

Bâtılı süslü ve hak gösterme, şeytanın günahları süslemesi, vesvese yoluyla onların güzel ve doğru olduğunu telkin etmesi demektir. Şeytan bu telkini sadece kötü insanlara yapmakla kalmaz, iyi insanlar da onun telkinlerinden nasibini alır. Fakat Kur'ân'ın bildirdiğine göre şeytanın ihlaslı kullar üzerinde hiçbir hâkimiyeti yoktur.⁸² Şeytan insanlara doğruyu yanlış, iyiyi kötü gösterebilmek amacıyla Allah'ın yolunun üstüne oturup⁸³ onu eğri göstermek için yaldızlı sözler fısıldamakta,⁸⁴ inkârcı-

⁷⁷ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1983, s. 47-48.

⁷⁸ Hûd, 11/19; Ayrıca bkz. İbrâhîm, 14/3.

⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kaya, Remzi, “İlahi Kitaplarda Hz. Muhammed”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1994, cilt: VI, sayı: 6, s. 221-240; Kiraz, Celil, “Hz. Muhammed (sav)'in Önceki Kutsal Kitaplarda Müjdelmesi (Tebşîrât)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, cilt: X, sayı: 1, s. 231-260.

⁸⁰ el-Bakara, 2/146.

⁸¹ Âl-i İmrân, 3/99.

⁸² el-Hicr, 15/39-42; en-Nahl, 16/99-100.

⁸³ el-A'râf, 7/16.

⁸⁴ el-En'âm, 6/112-113.

ların yapageldikleri yanlış amelleri süslemekte⁸⁵ ve onlara yaptıkları işlerin değerli olduğunu telkin etmektedir. Söz gelimi şeytan, Sebe' halkına güneşe tapınmayı güzel göstermiş ve böylece onları hak yoldan saptırmıştır. “*Onun ve kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe taptıklarını gördüm. Şeytan, onlara yaptıklarını süslü göstermiş ve böylece onları yoldan çıkarmış...*”⁸⁶ Şeytan, bu işinde öyle maharetlidir ki çok zeki ve açığözlü inkârcıları bile gerçekten doğru yolda olduklarına inandırabilmiştir. “... *Şeytan, onlara işlerini süslemiş ve onları doğru yoldan alıkoymuştur. Hâlbuki onlar gözü açık kimse-lerdi.*”⁸⁷

Bâtılı süslü gösterip Allah yolundan alıkoymak sadece şeytanın işi değildir. Şeytanın yardımcıları olan insanlar ve cinler de yaldızlı laflar ile Allah'ın yoluna engeller koymaya çalışırlar.⁸⁸ İnsanların bazıları, hakkında gerçek bilgilerinin olmadığı konularda sanki kendilerinin hak ve hakikatin tarafında olduklarını ifade eden cümleler kurarak müminlerle tartışırlar. Bunların tek amacı mümin kalplere şüphe tohumu ekip onları Allah yolundan uzaklaştırmaktır.⁸⁹ Günümüzde Allah yolundan alıkoymak isteyenler, bunu görsel basın yoluyla gerçekleştirmektedirler. Sinema, tiyatro, müzik piyasası ve bu sektörlerde öne çıkan/çıkarılan sanatçılar, bâtılı/günahı süsleyerek ulaşılmaması gereken en mükemmel yaşam tarzı olarak topluma sunmakta ve özellikle gençler bu kişilerden oldukça etkilenmektedir. Bilhassa satanist grupların gençlere ulaşma konusundaki en önemli araçları müzik ve eğlence sektörüdür. Bu yolla gerek bozuk inançlarını gerekse ahlâkî rezilliklerini gençlere kolayca aşılama çalışmaktadırlar.⁹⁰

5.5. Gerçekleri Gizleme

İnsanlardan bazıları çıkarları için bilinçli olarak gerçekleri gizleme eğilimi göstermektedir. Hak ve hakikat apaçık ortadayken hakkı inkâr ve insanları Allah yolundan alıkoymak, inkârcıların en bariz vasıflarındandır. Özellikle ümmî olan Arapların çeşitli dinî konularda bilgilerine güvendikleri Ehl-i kitab'a danıştıkları, onların da

⁸⁵ el-Hicr, 15/39.

⁸⁶ en-Neml, 27/24.

⁸⁷ el-Ankebût, 29/38; Ayrıca bkz. ez-Zuhruf, 43/37.

⁸⁸ el-En'âm, 6/112; el-Nas, 114/1-6.

⁸⁹ el-Hac, 22/8-9.

⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Güç, Ahmet, *Satanizm -Şeytana Tapınmanın Yeni Adı-*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, s. 255-260.

sırf kıskançlıkları ve geçici dünya hayatını ebedî âhiret hayatına tercih etmeleri yüzünden kendi kitaplarında yazılı olan hakikatleri gizledikleri bilinmektedir.⁹¹ Ehl-i kitap, takındıkları bu tavır ile ümmî Arapların gerçekleri görmelerine engel olup onları Allah yolundan alıkoymak istemiştir. Onların bu tutumu birçok âyette kınanmıştır.⁹² Örneğin Tevbe sûresinin 9. âyetinde alıkoyma faaliyeti şöyle beyan edilmiştir: “Allah’ın âyetlerini az bir karşılığa değiştiler de insanları O’nun yolundan alıkoydular. Bunların yapmakta oldukları şeyler gerçekten ne kötüdür!”

Ehl-i kitab’ın Müslümanlar arasındaki yıkıcı faaliyetleri daha sahabe zamanında başlamıştır. Özellikle Ensâr’ın arasına fitne sokarak eski düşmanlıkları tekrar canlandırmak istemişlerdir. “Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden herhangi bir gruba uyarmanız, imanınızdan sonra sizi döndürüp kâfir yaparlar.”⁹³ âyeti bu konuda Müslümanları uarmaktadır. Özellikle Yahudiler, Müslümanların kalplerindeki imanı zayıflatmak ve İslâm’a olan güvenlerini sarsmak için şüphe tohumları ekmeye gayret etmişlerdir. Bu gerçeği haber veren “Kitap ehlinden birçoğu, hak kendilerine belirikten sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan dolayı imanınızdan sonra sizi küfre döndürmek isterler...”⁹⁴ âyeti onların insanları Allah yolundan alıkoymak istemelerinin arkasında yatan asıl nedeni ortaya koymaktadır.

Günümüzde insanların bilgi edinebilecekleri en önemli vasıtalar basın yayın organlarıdır. Bu sebeple Allah yolunu engellemeye çalışanlar, sahip oldukları yazılı ve görsel basın, haber ajansları ve yayınevleri sayesinde Müslümanların doğru bilgi edinme yollarına engel koymaya çalışmaktadırlar.⁹⁵ Onlar özellikle Müslüman gruplar hakkında yaptıkları yalan haberler ile onları birbirlerine düşürmek hatta savaştırmak istemektedirler. Bunda da büyük ölçüde başarılı oldukları gayet açıktır.

Gerçek bilgiye değil, zanna ve yalana dayalı bilgiye tâbi olan kalabalıklara uyma eğilimi de insanları Allah yolundan saptırır. Çünkü zan ve yalan, hak ve haki-

⁹¹ el-Bakara, 2/42; Âl-i İmrân, 3/71; el-En‘âm, 6/91.

⁹² el-Bakara, 2/140, 146, 159, 174; Âl-i İmrân, 3/187; el-Mâide, 5/15.

⁹³ Âl-i İmrân, 3/100.

⁹⁴ el-Bakara, 2/109; Ayrıca bkz. Âl-i İmrân, 3/69.

⁹⁵ Çelebi, Ahmed, *Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik*, çev. Ahmet M. Büyükçınar - Ö. Faruk Harman, Kalem Yayınevi, İstanbul 1978, s. 333-335.

katin üzerindeki perdelerin kalkmasını engellemekte ve onu gizlemektedir.⁹⁶ Bu yüzden müminin nazar-ı itibarı, zanna ve yalana uyan kalabalıklar değil, azınlık da olsa Kur’ân ve sünnetin gösterdiği hakikatlere tâbi olanlardır.

İnkârcılar, insanları Allah yolundan saptırmak için onların algı dünyalarındaki hakikî Allah mefhumunu bozmaya çalışmaktadırlar.⁹⁷ Bu hedefe O’na eşler koşmak, sıfatları hakkında şüpheler uyandırmak, fitrattaki ve zihinlerdeki ilah anlayışını bozmak suretiyle ulaşmak istemektedirler. Bu noktada şeytanın da büyük bir çabasının olduğunu “*O (şeytan), size ancak kötülüğü, hayâsızlığı ve Allah’a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder*”⁹⁸ âyeti haber vermektedir. Şeytan, insanları Allah tarafından bildirilmediği takdirde bilinemeyecek konularda hayal, kuruntu ve nefsanî arzularla söz söylemeye teşvik eder. Elmalılı, bu konuların Allah’ın gerçek mahiyeti⁹⁹ ile O’nun emir ve yasakları, haram ve helal gibi hükümler¹⁰⁰ olduğunu kaydeder.¹⁰¹

5.6. Yalan Yere Yemin Etme

Münafıkların en belirgin özelliklerinden biri, bildikleri halde yalan yere yemin etmeleri, yeminlerini kalkan olarak kullanmaları, yani yeminlerinin arkasına sığınıp bu yolla insanları aldatmalarındadır. Onlar yalan yeminlerini sahte imanlarının, nifaklarının ve Müslümanlara karşı yaptıkları hilelerin ortaya çıkmaması veya Müslümanların kendilerini öldürmelerini önlemek için bir kalkan gibi kullanırlar. Fakat öldürülmekten emin olunca kalplere şüphe atmak ve İslâm’ı çirkin göstermek suretiyle insanları İslâm’a girmekten alıkoymaya çalışırlar.¹⁰² Başka bir ifadeyle onlar, kelime-i şehadet getirmek ve yemin etmekle zahiren mümin görünüp bunu kendilerine bir siper edinerek dünyada mallarını ve canlarını korumak isterler, bu suretle Allah yolundan yüz çevirirler, yan çizerler yahut¹⁰³ bazı zayıf halkı gizli gizli şaşırtıp hak dinden ve Peygamber’e uymak-

⁹⁶ el-En’âm, 6/116.

⁹⁷ İbrâhîm, 14/30; Ayrıca bkz. ez-Zümer, 39/8.

⁹⁸ el-Bakara, 2/169.

⁹⁹ Örn. bkz. Yûnus, 10/68; en-Nahl, 16/57, 62; Meryem, 19/90-91; el-Enbiyâ, 21/22; el-Mü’minûn, 23/91; es-Saffât, 37/158-159, 180; ez-Zuhuf, 43/82.

¹⁰⁰ Örn. bkz. el-Mâide, 5/87; el-En’âm, 6/144; el-A’râf, 7/28, 33; et-Tevbe, 9/37; Yûnus, 10/59; en-Nahl, 16/116;

¹⁰¹ Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, I, 584.

¹⁰² Râzî, Fahreddîn, *Mefâtihu’l-gayb (et-Tefsîru’l-kebîr)*, Dârü’l-Fikr, Beyrut 1981, XXIX, 275.

¹⁰³ Elmalılı, bu âyetteki “sadd” kelimesini hem lazım hem de müteaddî olarak tefsirine yansıtmıştır.

tan men ederler.¹⁰⁴ Allah bu tip insanları şöyle kınamaktadır. “*Yeminlerini kalkan yaptılar da insanları Allah'ın yolundan çevirdiler. Gerçekten onların yaptıkları şey ne kötüdür!*”¹⁰⁵

Günümüzde kitle iletişim imkânlarının hızla gelişmesi, birçok faydasının yanında, toplumlara yanlış ve art niyetli haberlerin hızlıca dayatılmasına olanak vermesi açısından çok sakıncalı bir durum arz etmektedir.¹⁰⁶ Konumuzla ilgili olarak Müslümanlar ve İslâm dini hakkında ortaya atılan art niyetli haberlerin çeşitli iletişim kanalları vasıtasıyla dört bir koldan topluma sunulup güçlendirilmeye çalışılması bizlere asr-ı saadette ısrarla yemin edip, yeminlerini yalanlarına kalkan olarak kullanan tatlı dilli münafıkları hatırlatmaktadır.¹⁰⁷ Böyle durumlarda bir Müslümanın takınması gereken tavır, haberleri iyice araştırmak ve sonuçta hakka tabi olmak olmalıdır.¹⁰⁸

6. Allah Yolundan Alıkoyanların Akıbetleri

Dünyanın bir imtihan yeri olması hasebiyle orada yapılan iyilik veya kötülük cinsinden her bir fiilin karşılığı âhirette tam ve eksiksiz olarak verilecektir.¹⁰⁹ Bunun yanında bazı kötü fiillerin cezası ahirete bırakılmayıp dünya hayatında çeşitli yollarla verilebilmektedir. Kur'an'da Allah yolundan alıkoyma eylemleri çok net ifadelerle kınanmış, cezasının dünya ve ahirette son derece ağır olacağı belirtilmiştir. Bu bölümde Allah yolunun önüne engeller koyan veya onu olduğundan farklı göstermeye çalışanları bekleyen kötü akıbetler ele alınacaktır.

6.1. Dünya Rezilliği

İslâm'da dünyevî azap iki türdür. Birincisi Allah'ın, peygamberlere itaat etmeyip isyan eden kavimleri helâk etmesidir. Hz. Nûh'un kavminin sular altında kalması, Âd ve Semûd kavmi ile Nemrut ve Firavun'un helâk olması bu tür azaba örnek olarak

¹⁰⁴ Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, VII, 5000.

¹⁰⁵ el-Münâfikûn, 63/2; Ayrıca bkz. el-Mücâdele, 58/16.

¹⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Bahadır, Abdülkerim, “Günümüz Kitle İletişim Araçlarının, Ruhsal ve Toplumsal Hayatımız Üzerindeki Olumsuz Etkileri ve Korunma Yolları”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, sayı: 7, s. 469-498.

¹⁰⁷ “Onları gördüğün zaman bedenî yapıları hoşuna gider; konuşmaya başlarsa, sözlerine kulak verirsin ...” el-Münâfikûn, 63/4.

¹⁰⁸ “Ey iman edenler! Size bir fâsık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu mutlaka araştırın.” el-Hucurât, 49/6.

¹⁰⁹ el-Kehf, 18/49; ez-Zilzâl, 99/7-8.

verilebilir.¹¹⁰ Dünyevî azabın bir de eziyet, sıkıntı ve rezillik şeklinde olanı vardır. Bu azaba düşenler kıyamet gününe kadar müminler tarafından kötü ve çirkin bir şekilde anılacağından onlar için her daim aşağılanma ve rezil olma söz konusudur.

İnsanları Allah yolundan alıkoymaya çalışanları, âhirette bekleyen can yakıcı bir azaptan önce dünyada rezillik ve eziyet içeren bir azap beklemektedir. Hac sûresinin 9. âyetinde Cehennem azabının yanı sıra “*Ona dünyada bir rezillik vardır*” buyrulur böyle kimselerin bu bozguncu tutumları kınanırken, dünya hayatında elde edecekleri başarı ve ulaşacakları refah düzeyi ne olursa olsun, ahlâk yönünden düşük sayılmaya ve insanlığın ortak değerleri açısından reddedilmeye mahkûm olacaklarına işaret edilmektedir.¹¹¹

6.2. Sapıklığa Düşme

Dalâlet kelimesi “yolunu kaybetmek, şaşırarak ve yanılmak” gibi manalara gelmekle beraber asıl anlamı “bilerek veya bilmeyerek doğru yoldan az veya çok ayrılmak, azmak ve sapmak”tır. Genellikle “hedefe ulaştırılan yolu bulamamak, istenen sonuca götürmeyen bir yola girmek”¹¹² veya “istenen neticeye ulaştırıcı yoldan ayrılmak” şeklinde tarif edilen dalâlet, daha çok “dinî yoldan sapmak” anlamında kullanılır.¹¹³ Dinî yoldan sapmanın bir takım sonuçları vardır. Konumuzla alakalı yönünü açıklayan âyet ise şöyledir: “*Şüphesiz inkâr edenler, insanları Allah yolundan alıkoyanlar derin bir sapıklığa düşmüşlerdir.*”¹¹⁴ Beyzâvî bu âyetin tefsirinde şu açıklamayı yapmaktadır: “Onların bu derin sapıklığa düşmelerinin sebebi dalâl (haktan sapma) ve idlâl (haktan saptırma) vasıflarını kendilerinde toplamalarıdır. Yani, sırf kendileri hak yoldan saptırmakla kalmamışlar, başkalarını da bu yoldan saptırmışlardır. Ayrıca başkalarını saptıran kimse dalâlete iyice dalmış olur ve oradan kurtulması çok zorlaşır.”¹¹⁵

6.3. Helallerin Haram Kılınması

Allah, Yahudilerin işlemiş oldukları başta insanları Allah yolundan alıkoyma fiili olmak üzere bazı büyük günahları sebebiyle, daha önce onlara helâl olan hoş ve

¹¹⁰ Azap çeşitleri için bakınız: el-Ankebût, 29/40.

¹¹¹ Komisyon, *Kur’ân Yolu*, III, 718.

¹¹² Cürçânî, Seyyid Şerif, *Mu’cemü’t-ta’rîfât*, tah. Muhammed Sıddîk Minşâvî, Dârü’l-Fazîle, Kahire 2004, s. 138.

¹¹³ Harman, Ömer Faruk, “Dalâlet”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 427.

¹¹⁴ en-Nisâ, 4/167.

¹¹⁵ Beyzâvî, Kâdî Nâsirüddîn, *Envârü’t-tenzil ve esrârü’t-te’vil*, Dersâdet Yayınları, İstanbul, t.y., I, 249.

temiz birçok nimeti sonradan haram kıldığını haber vermektedir. “*Yahûdilerin yaptıkları zulümlerden, çok kimseyi Allâh yolundan çevirmelerinden dolayı kendilerine helâl kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara yasakladık.*”¹¹⁶ âyeti, insanları Allah yolundan alıkoyma gayretinin, bol nimeti mahrumiyete, helâl nimeti harama dönüşmesine sebep olacak kadar büyük bir günah olduğunu ifade etmektedir. Günümüz Yahudileri ise atalarının düçar olduğu bu cezayı unutup Allah yolundan alıkoyma gayretlerine devam etmektedir. Mevdûdî bu durumu şöyle açıklamaktadır: “Yahudiler sadece kendileri Allah yolundan uzaklaşmakla kalmadılar, O’nun doğru yoluna engel de oldular. Onların Hakk’ı yaymak için girişilen tüm hareketlere karşı çıktıkları, bu tür hareketlerin önüne engeller koydukları ve Allah yolunun aksi istikametinde hareket başlattıkları bir gerçektir.”¹¹⁷

6.4. Maddî Kayıp

Allah, inkârcıların Müslümanları Allah’ın yolundan döndürebilmek arzusuyla tüm maddî imkânlarını kullandıklarını ve kıyamete kadar da kullanmaya devam edeceklerini bildirmektedir. Fakat bu hedeflerine asla ulaşamayan inkârcılar, dünyada iken mallarını boşa harcadıkları için derin bir ızdırap duyacaklar ve acı bir yenilgi tadacaklardır. Ayrıca âhirette de cehennem azabı onları beklemektedir. “*Şüphe yok ki, inkâr edenler mallarını (insanları) Allah yolundan alıkoymak için harcarlar ve harcayacaklardır. Sonra bu mallar onlara bir iç acısı olacak, sonra da yenilgiye uğrayacaklardır. İnkâr edenler toplanıp cehenneme sürüleceklerdir.*”¹¹⁸

6.5. Allah’ın İlminin Her Şeyi Kuşatması

Muhît, bir şeyi ilmiyle ihata etmek, onun varlığını, cinsini, miktarını, niteliğini, yaradılış gayesini bilmek manasında Allah’ın bir ismidir.¹¹⁹ Allah, riyakâr ve günahkâr inkârcıların Allah yolundan insanları alıkoymak için yaptıkları tüm faaliyetlerini, gizli veya açık bütün planlarını ezelf ilmi ile bildiğini ve onları çepeçevre kuşattığını haber vermektedir. “*Sakın yurtlarından çalım satarak, insanlara gösteriş yaparak çıkanlar ve*

¹¹⁶ en-Nisâ, 4/160-161; Ayrıca bkz. el-En‘âm, 6/146.

¹¹⁷ Mevdûdî, Ebu’l A‘lâ, *Tefhîmu’l-Kur‘ân Kur‘ân’ın Anlamı ve Tefsiri*, çev. Muhammed Han Kayanî ve diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul 1991, I, 432.

¹¹⁸ el-Enfâl, 8/36.

¹¹⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 136.

Allah yolundan alıkoyanlar gibi olmayın. Allah, onların yaptıklarını kuşatıcıdır.”¹²⁰ Bu, zorba kâfirlerin Müslümanları Allah yolundan alıkoymak için hazırladıkları tuzakların ve onlara çektirdikleri eziyetlerin asla karşılıksız kalmayacağını ve cezasının dünyada ya da âhirette mutlaka verileceğinin bir müjdesidir. Çünkü Allah, kullarının yaptıkları günahlar karşılığında vereceği cezayı imhâl eder, ancak asla ihmâl etmez. “*Sakin, Allah’ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Allah, onları ancak gözlerin dehşetle bakakalacağı bir güne erteliyor.*”¹²¹

6.6. Allah’ın Laneti

Lanet, Allah tarafından olursa “dünyada iyilik ve hidayetten, âhirette ise lütuf ve merhametten mahrum bırakıp cezalandırma”; insan tarafından olursa “bir başkasına beddua etme” anlamlarına gelir.¹²² Allah’ın rahmetinden kovulan insanların suçlarından biri de Allah yolundan alıkoyma, onu eğri ve yanlış gösterme çabasıdır. Âhirette cennetlikler ile cehennemliklerin arasındaki konuşmayı aktaran şu âyetler Allah’ın lanetine kimlerin müstahak olduğunu bildirmektedir: “... *O zaman aralarında bir duyurucu, ‘Allah’ın lâneti zalimlere!’ diye seslenir. Onlar Allah yolundan alıkoyan ve onu, eğri ve çelişkili göstermek isteyenlerdir. Onlar âhireti de inkâr edenlerdir.*”¹²³ Râzî, buradaki zalimlerden kastın müşrikler olduğunu ifade ederek onların inkârcılara ait üç sıfat ile vasıflandırıldığını söylemektedir. Bu vasıflardan ilki onların insanları bazen engel olarak ve güç kullanarak, bazen de türlü türlü hileli yollar ile hak dini kabul etmekten alıkoymaları; ikincisi hak dinin delillerine şek ve şüpheler sokmak suretiyle Allah’ın yolunu eğri/yanlış göstermek istemeleri, üçüncüsü ise âhireti inkâr etmeleridir.¹²⁴ Her ne kadar bütün inkârcılar cehenneme atılacaksa da bu âyette insanları Allah yolundan alıkoyma ve bu dosdoğru yolu eğri göstermeye çalışma suçunun özellikle zikredilmesi, ayrıca bunu yapanların “zalimler” diye nitelendirilmesi oldukça önemlidir.

“Bu bilgiler bize ilâhî dine, onun öğretilerine, kutsal değerlerine, kurumlarına ve bağlılarına karşı kin ve düşmanlık besleyen; duruma göre yalan, iftira, hakaret, hile, tehdit, fiziksel şiddet ve baskı gibi haksız ve zalimce yöntemlere başvurarak insanların İslâm’ı ve onun ilkeleri-

¹²⁰ el-Enfâl, 8/47.

¹²¹ İbrâhîm, 14/42.

¹²² İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 451.

¹²³ el-A’râf, 7/44-45.

¹²⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XIV, 91.

ni benimsemelerine engel olan; bedenî, ilmî, malî, sosyal ve siyasî gücünü hak dine karşı kullanıp onunla ilgili şüpheler uyandırmaya, onu zaafa düşürmeye, zararlı göstermeye kalkışan zalimlerin, lânete uğramayı yani Allah'ın rahmet ve inayetinden büsbütün mahrum kalmayı gerektiren bir suç işlediklerini göstermektedir.”¹²⁵

6.7. Amellerin Boşa Çıkması

İnkârcıların amellerinin boşa çıkması onlara hiçbir değer verilmemesi anlamına gelmektedir. Burada söz konusu amellerden maksat onların yaptıkları dünyalık güzel işlerdir.¹²⁶ Kurtubî, kâfirlerin akrabalık bağlarını gözetmek, esirleri kurtarmak, misafirlere ikramda bulunmak, himaye haklarını gereği gibi korumak türünden üstün ahlâkî değerler olarak adlandırılan iyi amellerinden hiçbir sevap alamayacaklarını kaydetmektedir.¹²⁷ Zaten kötü amellerin boşa çıkması bir mana ifade etmez. Bir kimse inkârcı konumuna düştüğünde yaptığı iyi ve yararlı amellerin karşılığını bu dünyada görse de¹²⁸ âhirette hiçbir karşılık göremeyeceği gayet açıktır.¹²⁹ Allah, yolundan yüz çeviren ve başkalarının da bu yolu takip etmelerine engel olan kişilerin akıbetlerini açık bir şekilde beyan etmiştir. “*İnkâr edenler ve Allah yolundan alıkoyanlar var ya; işte, Allah onların bütünü amellerini boşa çıkarmıştır.*”¹³⁰ Ayrıca bu kişilerin çabalarının hiçbir netice veremeyecek, kendileri her ne kadar gayret ederlerse etsinler asla Allah'a ve O'nun dosdoğru yoluna bir zarar veremeyeceklerdir.¹³¹

6.8. Bağışlanmama

Mağfiret, Allah'ın kulunu azaptan koruması, istiğfar ise kişinin hem söz hem de fiille günahının bağışlanmasını istemesidir.¹³² İnsanoğlu şeytan, nefis veya diğer insanların telkinleri ile günah işleyebilir. Allah, işlenen bu günahlardan bazılarını kesinlikle affetmeyeceğini,¹³³ bazılarını ise kul tövbe ettiği zaman dilerse affedeceğini¹³⁴ bildir-

¹²⁵ Komisyon, *Kur'an Yolu*, II, 530.

¹²⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 106.

¹²⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, XIX, 239.

¹²⁸ el-Ahkâf, 46/20.

¹²⁹ el-Mâide, 5/5.

¹³⁰ Muhammed, 47/1.

¹³¹ Muhammed, 47/32; Muhammed sûresinde amellerin boşa çıkması konusu üzerinde çokça durulmuştur. Bkz. Muhammed, 47/ 1, 4, 8, 9, 28, 32, 33, 35.

¹³² İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 362.

¹³³ Bkz. Âl-i İmrân, 3/90; en-Nisâ, 4/48, 116; et-Tevbe, 9/80.

miştir. Kulun hatasını kabul ederek tövbe edip Rabbine yalvardığında affedileceğini bilmesi ona büyük bir huzur verir. Allah'ın -tövbe edilmediği sürece- affetmeyeceğini bildirdiği günahlardan biri de inkâr edip Allah yolundan yüz çevirmek ve başkalarının da bu yolu takip etmelerine engel olmaktır. “*İnkâr eden, Allah yolundan alıkoyan, sonra da inkârcılar olarak ölenler var ya, Allah onları asla bağışlamayacaktır.*”¹³⁵

6.9. Kötü Akıbet

Akıbet “bir işin sonu, neticesi, iyi veya kötü sonuç, ceza veya mükâfat” manalarına gelmekte olup, Kur’ân’da fertlerin ve milletlerin karşılaştıkları sonuçlardan ibret almayı teşvik gayesiyle kullanılmıştır. Ayrıca ibret almak için sadece haberdar olmanın yeterli olmadığı, bu tür felaketlerin maddî sonuçlarını görmek için yeryüzünde seyahatler yapmanın, gözlemlerde bulunmanın ve bunlar üzerinde düşünmenin gerekli olduğu, zira aynı şekilde davrananların aynı akıbeti uğrayacakları, bunun değiştirilmesi mümkün olmayan ilahî bir kanun olduğu ifade edilmiştir.¹³⁶ İnkârcılar, gerçeği arayan insanları Allah yolundan alıkoymak amacıyla ona giden yolları kesmişler, o yolu eğri ve yanlış gösterip insanların içlerinde kuşku uyandırmaya çalışmışlar, bu yollarla engel olmadıkları kişilere karşı da kaba kuvvet kullanıp onları tehdit etmişlerdir. Fakat Allah yolundan alıkoyma cürmünü işleyenler hakkında “... *Bakın, bozguncuların akıbeti nasıl oldu!*”¹³⁷ buyurulduğu üzere bu inkârcılar daha dünyada iken kendilerine verilen ceza ve kötü akıbetten kaçamamışlardır.¹³⁸

6.10. Cehennem Azabı

Allah, adaleti gereği iman edip sâlih amel işleyenlere cennette sayısız nimetleri mükâfat olarak vaat ettiği gibi, inkâr edip isyan edenlere de cehennemde can yakıcı azap tehdidinde bulunmuştur. İnsanların cehennem azabını gördükten sonra pişman olup dünyaya geri dönmelerinin bir yolu olmadığından¹³⁹ tüm peygamberler, ümmetlerini cehennem azabı ile korkutmuşlardır.

¹³⁴ Bkz. el-Bakara, 2/160; Âl-i İmrân, 3/31, 135; en-Nisâ, 4/17, 27; el-Mâide, 5/39; et-Tevbe, 9/27; İbrâhîm, 14/10; en-Nahl, 16/119.

¹³⁵ Muhammed, 47/34.

¹³⁶ Kılavuz, Ahmet Saim, “Âkıbet”, *DİA*, İstanbul 1989, XXVII, 238.

¹³⁷ el-A’râf, 7/86.

¹³⁸ el-A’râf, 7/91-92.

¹³⁹ Örn. Bkz. en-Nisâ, 4/121; es-Secde, 32/12; el-Mü’min, 40/11.

Allah, nasıl ki yolunun üzerine oturup insanları saptırmak için her türlü hileyi kullanan şeytanı cehennem ile tehdit etmiş ise¹⁴⁰ aynı şekilde kendi yolunun önüne engeller koyup insanları o yoldan çevirmeye çalışan inkârcıları da aynı şekilde cehennem ile tehdit etmiştir.¹⁴¹ Ayrıca “*İnkâr eden ve insanları Allah'ın yolundan alıkoyanların, yapmakta oldukları bozgunculuklarına karşılık azaplarının üstüne azap ekleriz*”¹⁴² buyurarak, bu günahın büyüklüğünü göstermek için azabını kat kat arttıracak haber vermiştir. Allah, kendi yolunu engellemek isteyenleri özellikle “*elem verici bir azap*”¹⁴³ ile tehdit etmiştir. Elem verici azap nitelemesi, diğer azap türlerini de kapsayan bir anlama sahiptir. Fahreddîn Râzî, tamlamanın nekre olarak kullanılmasını bu azabın sözü edilen diğer azaplardan daha şiddetli olduğunun bir işareti olarak kabul etmektedir.¹⁴⁴ Ayrıca kelimelerin nekre seçilmesi, maksadın azabın belli bir türünü değil de bütün ayrıntılarını içermekte olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.¹⁴⁵

Allah, kendi yolunu engellemek isteyenleri elem verici bir azap ile tehdit ettiği gibi cehenneme sokup¹⁴⁶ alçaltıcı,¹⁴⁷ şiddetli¹⁴⁸ ve yakıcı bir azap¹⁴⁹ ile de tehdit etmektedir.

Sonuç

Kur'ân-ı Kerîm'de bildirildiğine göre inkârcılar, kendileri sapıklığa düşmüş olmaları yetmezmiş gibi diğer insanları da yanlarına çekmek istemektedirler. Bu amaçla onlar, insanlık tarihi boyunca Allah'ın yolunu eğri, çelişkili ve hatalı göstermek, dolayısıyla insanları ondan uzaklaştırmak için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Onların hedeflerinin başında her türlü baskıyı uygulayarak insanların iman etmelerine, iman edenlerin ise İslâmî hükümleri uygulamalarına engel olmak ve Müslümanların saf akidelerini çe-

¹⁴⁰ el-A'râf, 7/16-18.

¹⁴¹ en-Nahl, 16/94.

¹⁴² en-Nahl, 16/88.

¹⁴³ en-Nisâ, 4/160-161; et-Tevbe, 9/34; el-Hac, 22/25. Ayrıca bkz. el-Bakara, 2/10, 104, 174, 178; Âl-i İmrân, 3/21; el-Müzzemmil, 73/13.

¹⁴⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXX, 181.

¹⁴⁵ Okuyan, Mehmet, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Kabir Kavramı ve Kıyamet - Âhiret Süreci*, Düşün Yayınları, İstanbul 2012, s. 172.

¹⁴⁶ el-Enfâl, 8/36; İbrâhîm, 14/30; ez-Zümer, 39/8.

¹⁴⁷ Lokmân, 31/6; el-Mücâdele, 58/16.

¹⁴⁸ Sâd, 38/26.

¹⁴⁹ el-Hac, 22/9.

şitli entrikalar ile yozlaştırmaya çalışmak gelmektedir. İnkârcılar tüm bu hedeflerine ulaşmak için bâtili süsleyip sebîüllahı eğri gösterme, yalan yere yemin ederek gerçekleri gizleme, maddî yollara başvurma ve kaba kuvvet kullanma gibi akla gelebilecek tüm yolları denemektedirler.

Allah yolundan alıkoymak, büyük bir günahdır ve onu işleyen kişi hem dünyada hem de ahirette cezaya müstahak olacaktır. Böyle kimseler daha dünyada iken rezil olma, sapıklık ile damgalanma, servetlerinin heba olup gitmesi ile cezalandırılacaklar, ahirette ise dünyada hayır namına yaptıkları tüm iyilikler boşa gidecek, Allah'ın laneti üzerlerine olacak, günahları asla bağışlanmayacak ve ebedî cehennem azabı ile cezalandırılacaklardır.

Allah yolundan alıkoyma suçunu sadece inkârcılar değil, bazı günahkâr Müslümanlar da işleyebilir. Gerek dünya menfaati gerekse başka sebeplerden dolayı bir insanı İslâm'ı tanıma ve kabul etmekten; bir Müslümanı Kur'ân'dan, ibadetleri ve dinî ahkâmı uygulamaktan alıkoyan bir Müslüman da yukarıda sıralanan tehditlere muhatap olabileceğini asla göz ardı etmemelidir.

Kaynakça

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1987.

Altıntaş, Hayrani, "İslâm'la Terör Bağdaşır mı?", *Dinî Araştırmalar*, 2004, cilt: VII, sayı: 20, s. 121-129.

Apak, Âdem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi (1) –Hz. Muhammed (s.a.v.) Dönemi-*, Ensar Neşriyat, 4. Baskı, İstanbul 2009.

Arslan, Hulusi - Abat, Ruhi, "Misyonerlerin Allah İnancına Yönelik Yayıdıkları İddialar", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, cilt: V, sayı: 3, s. 231-261.

Asaf Hüseyin ve diğerleri (ed.), *Oryantalistler ve İslamiyatçılar: Oryantalist İdeolojinin Eleştirisi*, çev. Bedirhan Muhib, İnsan Yayınları, İstanbul 1989.

Bahadır, Abdülkerim, "Günümüz Kitle İletişim Araçlarının, Ruhsal ve Toplumsal Hayatımız Üzerindeki Olumsuz Etkileri ve Korunma Yolları", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, sayı: 7.

Beyzâvî, Kâdî Nâsiruddîn, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, Dersâdet Yayınları, İstanbul, t.y.

Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, Matbaa-i Osmâniyye, İstanbul 1330.

Cebel, Muhammed Hasan, *el-Mu'cemü'l-iştikâkî el-mu'essale li-elfâzi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Âdâb, Kâhire 2010.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1933.

Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh*, tah. Ahmed Abdülgafûr Attâr, Dâru'l-İlmi'l-melâyîn, Beyrut 1990.

Cürcânî, Seyyid Şerif, *Mu'cemü't-ta'rîfât*, tah. Muhammed Sıddîk Minşâvî, Dâru'l-Fazîle, Kahire 2004.

Çelebi, Ahmed, *Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik*, çev. Ahmet M. Büyükçınar, Ö. Faruk Harman, Kalem Yayınevi, İstanbul 1978.

Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, İFAV Yayınları, 20. baskı, İstanbul 2012.

Ege, Ramazan, "Tarîk, Sebîl, Sırât ve Şir'a Kelimelerinin Arap Dili Açısından Mukayeseli Anlamları ve Kur'ân-ı Kerîm'de Kullanılışları", *DEÜİF Dergisi*, 2004, sayı: 19, s. 21-59.

Endelûsî, Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, tah. Adil Ahmed Abdülmevcud-Ali Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1993.

Eren, Beytullah, *Türkiye'de Misyonerlerin Kullandıkları Araçlar ve İçerikleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2005.

Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı, Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, 5. baskı, İstanbul 2002.

Ezherî, Ebû Mansûr, *Tehzîbü'l-luga*, tah. Heyet, Dâru'l-Mısriyye, Kahire, t.y.

Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kub, *Besâ'iru zevi't-temyîz fî letâ'ifi'l-Kitâbi'l-'Azîz*, tah. Muhammed Ali en-Neccâr, Mektebetü'l-İlmiyye, Kahire 1992.

Güç, Ahmet, *Satanizm -Şeytana Tapınmanın Yeni Adı-*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004.

Harman, Ömer Faruk, “Dalâlet”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 427.

Hıdır, Özcan, “Silahsız Haçlı Savaşı: Oryantalizm”, *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 2007, sayı: 4, s. 57-68.

Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar, İstanbul, t.y.

İbn Fâris, Ebu Hüseyin, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, tah. Abdüsselam Muhammed Hârûn, Dârü'l-Fikr, y.y., 1979.

İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, tah. Mustafa es-Sekkâ ve dğr., Kahire 1375/1955.

İbn Manzûr, Cemâleddin, *Lisânü'l-'Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, t.y.

İsfahânî, Râğîb, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*, tah. Muhammed Seyyid Keylânî, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, t.y.

Kapar, Mehmet Ali, “Ebû Cehil”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 117.

Kaya, Remzi, “İlahi Kitaplarda Hz. Muhammed”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1994, cilt: VI, sayı: 6, s. 221-240.

Kefevî, Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyât*, tah. Adnan Derviş-Muhammed el-Mısırî, Müessesetü'r-Risâle, 3. baskı, Beyrut 1998.

Kılavuz, Ahmet Saim, “Âkıbet”, *DİA*, İstanbul 1989, XXVII, 238.

Kiraz, Celil, “Hz. Muhammed (sav)'in Önceki Kutsal Kitaplarda Müjdelenmesi (Tebşîrât)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, cilt: X, sayı: 1, s. 231-260.

Komasyon, (Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrııcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş), *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB Yayınları, 2. baskı, Ankara 2006.

Kurtubî, Ebû Abdillâh, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, tah. Abdullah et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2006.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, tah. Mecdi Ba Sellum, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2005.

Mevdûdî, Ebu'l A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*, çev. Muhammed Han Kayanî ve diğeri, İnsan Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1991.

Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânüsü'l-basît fî tercümeti'l-Kâmûsi'l-muhît*, Matbaatü'l-Osmaniye, İstanbul 1305.

Nesefî, Ebü'l-Berekât, *Tefsîrû'n-Nesefî (Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vil)*, Eda Neşriyat, İstanbul 1993.

Orhan, Fatih, "Cihad Kavramı Üzerinden İslâm'a Sürülmek İstenen Leke: Terör", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: XIV, sayı: 2, s. 89-113.

Okuyan, Mehmet, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Kabir Kavramı ve Kıyamet - Âhiyet Süreci*, Düşün Yayınları, İstanbul 2012.

Öztürk, Mustafa, *Kur'an-ı Kerim Meali -Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri-*, Ankara Okulu Yayınları, 2. baskı, Ankara 2014.

Râzî, Fahreddîn, *Mefâtîhu'l-gayb (et-Tefsîrû'l-kebîr)*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1981.

Sönmezsoy, Selahattin, "Allah Kelamı Kur'ân Ve Oryantalist Tutum", *Rihle Dergisi*, 2009, yıl: 1, sayı: 4, s. 41-47.

Süyûtî, Celâleddîn, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Şuayb el-Arnaûd, Müesseset'ür-Risâle Nâşirûn, Dimeşk 2007/1429.

Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethü'l-kadîr el-Câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve 'dirâye min 'ilmi't-tefsîr*, tah. Abdülkâdir Umeyre, Dârü'l-Vefâ, y.y., 1994.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, tah. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Kahire 2001.

Urfalıoğlu, Nur, "Sebil", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 249.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, 3. baskı, İstanbul 1979.

Yıldız, İbrahim, *Kur'ân'da Sebîlullah Kavramı*, Emin Yayınları, Bursa 2015.

Zakzûk, Mahmud Hamdi, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Plânı*, çev. Abdülaziz Hatip, Işık Yayınları, İzmir 1993.

Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*, tah. Halîl Me'mûn Şeyha, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 2005.